

АНАТОЛІЙ РУСНАЧЕНКО

ПРОБЛЕМА СХОДУ В УКРАЇНСЬКІЙ РЕВОЛЮЦІЇ СЕРЕДИНИ ХХ СТОЛІТТЯ*

Під Сходом тут розуміємо українські землі, які належали до СРСР до початку Другої світової війни, тобто те, що звалося Наддніпрянською Україною чи Великою Україною.

Передусім потрібно сказати, що співвідношення ролей Сходу і Заходу в революційний період 1917—1921 рр. було протилежним до ситуації 1940-х—1950-х рр. Тоді українські уряди виходили з конечності встановлення української влади саме на Наддніпрянщині, не надто переймаючись долею Галичини та інших українських земель; зрештою, і рух народу найвиразнішим був над Дніпром. Так само й у попередні віки найважливіші для нації історичні події відбувалися майже виключно в Центральній Україні і на Запоріжжі.

Керівні діячі й організатори ОУН, які походили з Наддніпрянської України чи перебували там досить тривалий час, ці моменти добре усвідомлювали. Молодшому поколінню революціонерів, народженому в Галичині, Буковині, Закарпатті, непросто давалася праця поза межами західноукраїнських земель, які тепер стали головною базою визвольного руху. Причини цього лежали в історичних особливостях Заходу, а головне — впливали з більшовицького терору на цих землях. Отже, справа полягала в тому, щоб зрозуміти Схід і залучити його до боротьби за УССД.

Пропонуємо розглянути в хронологічному порядку головні, на нашу думку, засади вирішення проблеми Сходу.

Вже у відомій праці «Ідея і Чин України» (1940), яка увійшла у вишкільний курс кадрів ОУН, її автор, Дмитро Мирон, намагався розібратись у тому, що відбувалося в підрадянській Україні в часи українізації та після неї, дивлячись на ці події крізь призму

* *Доповідь, виголошена на науковій конференції з проблем українського визвольного руху в м. Дніпропетровську у вересні 2006 р.*

доступних йому літературних творів. Д. Мирон стверджує, що там теж триває боротьба проти комунізму за відродження нації. На його думку, українські письменники від писання перейшли до творення організацій УВО і ОУН та різноманітних терористичних груп. У цих судженнях помітний вплив повідомлень про викриття НКВД щораз «нової контрреволюції в УССР». Д. Мирон вважав, що в комуністичній дійсності формуються і духовність, і твердий людський матеріал. З цього автор робить висновок: «[...] треба нам не засклеплюватися в галицькому затінку чи в доктринерстві емігрантщини, але слідкувати за процесом розвитку українського націоналістичного руху на всіх українських землях, щоби перетворити всі відрубности та властивости людей та земель в одну монолітну духовність і світогляд соборної владарної нації в революції націоналізму»¹.

На Великому зборі ОУН, що відбувся в Кракові у квітні 1941 р., ідея спільної боротьби була закріплена в програмних документах. Пункт 9 «Програмових постанов» Збору стверджував: «ОУН змагає до з'єднання всіх українців в одному визвольному фронті Української Національної Революції [...]». Власне, радянська окупація Західної України, Північної Буковини і Бесарабії включила свідомий актив тих земель у «протимосковський фронт». «Національно свідомий, політично вироблений, вільний від наслідків розкладової політики Москви актив Західної України посилює революційні сили Наддніпрянщини». Наступне речення цього документа, підкреслюючи загальнодержавницькі прагнення ОУН, вказує: «Майбутнє Західної України зв'язане нерозлучно з національно-визвольним рухом усього українського народу. Тому ОУН поборює шкідливі для справи визволення думки про можливість сепаратного вирішення долі Західної України»².

Вказівки Проводу ОУН про діяльність організації на Осередніх і Східних Українських Землях (ОСУЗ) в умовах війни за утворення української держави були підготовлені вже в травні 1941 р. Вони передбачали як збройний виступ у момент, коли захитається комуністичний режим, так і побудову на місцевому рівні органів

¹ Мирон Д. *Ідея і чин України. Підручник для українських націоналістів*. – Львів–Тернопіль–Івано-Франківськ, 1999. – С. 67.

² *Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. Збірник документів і матеріалів*. – Львів–Київ, 2001. – С. 9.

Української Держави. Причому зазначалося, що, на відміну від Західних Українських Земель (ЗУЗ), ОУН не перебиратиме на себе всієї влади на ОСУЗ, тому що не має там розгалуженої сітки, і тільки в разі відсутності інших українських елементів ОУН цю владу таки візьме, перекинувши на Схід значну кількість людей із ЗУЗ. При цьому передбачалося займати лише політичні посади, а «фахово-ділове» керівництво — віддати місцевим елементам, які, втім, мали бути залучені в ряди ОУН³. Попервах організацію господарського життя в селі планувалося залишити без змін (тобто спільне використання артільної машинно-тракторної техніки), проте земля мала перейти у власність родин. Вихідці зі Сходу у лавах Червоної армії повинні були стати опорою можливого повстання проти Москви і основою власної армії — намічали військові інструкції Проводу⁴.

Проголошене у Львові відновлення Української Держави мало великий резонанс, але відгук був би ще більшим, коли б така подія відбулася в Києві. Там же мало розміститись і центральне державне правління. Голова Українського державного правління (УДП) Ярослав Стецько уповноважив Ярослава Старуха, а також Василя Кука призначати членів правління на ОСУЗ і СУЗ⁵.

Похідні групи як ОУН(р), так і ОУН(м) рушили на Велику Україну — на Схід, Південь і Північ. Їм вдалося донести вістку про Акт 30 червня чи не до кожного села Київщини, Житомирщини, на значну частину Поділля і досить швидко організувати українську владу в тих місцях. Зі звітів провідників груп випливало: всі хочуть самостійної України, але без колгоспів. І якщо стосовно самостійності оптимізм спостерігався таки не скрізь — люди ще не оговталися від трагічного розгрому Червоної армії, то скасування колгоспів підтримували всюди. Водночас автори звітів констатували: національний ґрунт Київщини несподівано добрий, кращий ніж у багатьох околицях Галичини⁶. Проте були й такі міркування, які висловив керівник похідної підгрупи з Житомира 16 липня 1941 р.: поки економічне питання не вирішить український уряд, не можна робити в господарстві ніяких змін. Усі мусять зібрати збіжжя і

³ Там само. — С. 21–22.

⁴ Там само. — С. 37.

⁵ Там само. — С. 160.

⁶ Там само. — С. 221.

поділити його між собою, «самовільно ділити колгоспи не вільно»⁷. Це виглядало помилкою тоді і в подальшій перспективі.

Існувала також думка, що членам ОУН у своїй діяльності на Сході не варто «кидатися» іменем Організації та її Провідника, згадувати про себе треба в роботі. В. Кук же навпаки вважав, що оскільки німці ім'я Степана Бандери забороняють, то його потрібно популяризувати, так само як і ОУН⁸. З іншого боку, він зауважував: «На СУЗ говорити і писати головню про місцеві умовини, а не вихваляти ЗУЗ і ОУН зі ЗУЗ». Ознайомлення зі станом речей Сході переконало В. Кука, що, крім ОУН, тут ніяких інших українських організацій немає і що «ми несемо відповідальність перед історією за цей період часу, чи хочемо цього, чи ні [...] Нас не ототожнять з німцями, бо бачать, що ми хочемо самостійної держави, а німці бояться вже того слова»⁹. В. Кук повідомляє у звіті, що, опираючись на своє розуміння місцевих потреб, підпільники видали привітальні відозви у двох мовах. Без сумніву, йдеться про мову російську. Цей звіт цікавий також іншими принциповими поглядами на ситуацію на СУЗ і дії членів групи. Одним із таких моментів була зміна тексту Акту проголошення української державності в дусі відновлення, бо, як пояснював В. Кук, там «Українська держава існувала, тільки уряд був ворожий». Чи треба це розуміти як визнання УРСР формою української державності?! В. Кук передбачав, що коли не буде радянського уряду, то «центральною кермуючою» життя нації залишиться ОУН.

У Києві, як відомо, проголосити відновлення української державності не вдалося. Але ОУН(м) все ж зуміла створити на певний час Українську Народну Раду як передпарламент.

Про те, як відбувалося розгортання української революції в 1941—1942 рр. у Центральній і Східній Україні, ми вже писали¹⁰. Коротко можна підсумувати так: в опануванні терену брали участь обидві ОУН. Той же Д. Мирон 1942 р. писав про це: «Головне завдання Української Націоналістичної Революції є розбудувати й

⁷ *Українське державотворення.* — С. 225.

⁸ *Там само.* — С. 225, 233.

⁹ *Там само.* — С. 233.

¹⁰ Див.: Русначенко А.: *Народ збурений. Національно-визвольний рух в Україні і національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії в 1940—1950-х роках.* — Київ, 2002. — Р. 1.3, 1.5.

опанувати ідейно, політично й організаційно головні стартегічні осередки. Ключові пункти й керівні суспільно-політичні сили на О і СУЗ, опанувати робітництво. Здобути молодь. Творити єдину всеукраїнську політичну Організацію, дати здоровий добір провідного активу й індивідуальностей та формувати одну політичну національно-державницьку думку і світогляд»¹¹.

На першій порі мельниківцям частіше вдавалось займати легальні посади, але скрізь були й члени бандерівської ОУН, які уже в вересні діяли здебільшого підпільно. У деяких містах і містечках (наприклад Харкові, Мелітополі) до праці взялись активні поборники української самостійності — не члени Організації, які намагались опертися на ОУН, але при цьому зберегти добрі стосунки з німцями.

Спершу, при створенні української влади, можна ще було обходитися силами учасників похідних груп, поступово залучаючи в ОУН місцевих. З початком арештів членів ОУН(р) у листопаді 1941 р. та провідних діячів ОУН(м) у лютому 1942 р. доводилось розраховувати насамперед на місцевих мешканців. Цілком можливо, що одним із таких місцевих діячів був автор статті «Сучасний стан на осередніх і східних українських землях та передумови перемоги у боротьбі за самостійну Україну». Деякі з ідей, які висловив цей автор, виразно перегукуються з рішеннями III Надзвичайного великого збору ОУН (1943). Він зауважував, що треба подолати зневіру населення Сходу України у власних силах та його сподівання на прихід зовнішньої сили, яка принесе визволення. Перед масами треба поставити ідею самостійної української держави як єдиний вихід із теперішньої ситуації, змобілізувати цю масу проти всіх її ворогів, стимулюючи процес кристалізації української нації¹². Тому пропаганда українського руху повинна донести до населення:

- ідею самостійної Української Держави «*всіх мешканців української землі*» (виділено в тексті. — А. Р.);

- ідею політичної і соціальної свободи всіх громадян української держави незалежно від національності, ідею держави праці, соціального ладу та культурного розвитку особи¹³.

¹¹ *Літопис Української Повстанської Армії. — Т. 24: Ідея і чин: Орган Проводу ОУН, 1942–1946 / За ред. Ю. Майвського, Є. Штендери. — Торонто–Львів, 1995. — С. 54.*

¹² *Центральний державний архів вищих органів влади і управління (далі — ЦДАВО) України. — Ф. 3971. — Оп. 1. — Спр. 30. — Арк. 14.*

¹³ *Там само. — Арк. 15.*

Цей же автор вказував на потребу будувати на засадах здорового демократизму і контрольованого авторитаризму нову українську організацію, яка б боролася за самостійність¹⁴. Таким чином він підтримав ідею Д. Мирона про всеукраїнську організацію, але оцінив умови на Великій Україні більш тверезо. Його міркування й пропозиції, що їх, мабуть, підтримували члени ОУН, які працювали на Сході, були частково втілені в організаційних змінах в ОУН-СД (самостійників-державників), котра виявилася найбільш готовою. Дискусії стосовно творення нових організацій чи оновлення існуючих тривали і в наступні роки.

Треба сказати, що умови боротьби в Центральній і Східній Україні були далеко не такі, як у Галичині. Режим у Райхскомісаріаті Україна відзначався більшою, ніж деінде, жорсткістю. Працювати підпіллям в прифронтовій зоні Донбасу теж було нелегко. Тут існувала ще одна проблема: український визвольний рух мав змагатися за прихильність населення з усіма проросійськими впливами — від колишніх білогвардійців до більшовиків. Не менш сильними в цій боротьбі були позиції й окупаційної німецької влади.

Підпілляники проникали у сільські райони Запорізької області, Уманщини, Кіровоградщини¹⁵, Донбасу¹⁶, а відділи УПА творилися навіть у Голованівському районі Кіровоградської області — як згадавав один із повстанців такого відділу М. О. Самійленко.

Успішною і дуже помітною була діяльність Крайового проводу ОУН ПдСУЗ (Південно-Східних Українських Земель) на чолі з В. Куком — 'Юрком'. Провідник перебував у м. Придніпровську, на квартирі Олександра Філоненка. На початку 1942 р. для ідеологічного вишколу членів ОУН уже були підготовлені матеріали за назвою «Націоналізм»¹⁷.

Активно діяв Крайовий провід ОУН ПСУЗ (Північно-Східних Українських Земель) з центром у Києві, який очолював Д. Мирон, а після його загибелі — Пантелеймон Сак, уродженець Східної України.

¹⁴ ЦДАВО України. — Ф. 3971. — Оп. 1. — Спр. 30. — Арк. 44.

¹⁵ Див.: Молодій І. Пискоровичі, Пискоровичі... моя любов, моє горе // Закерзоння. Спомини вояків УПА. — Т. 3. — Варшава, 1997. — С. 7–248; Чорномаз Б. Д. Діяльність національно-патріотичного підпілля на Уманщині у 1941–1945-х роках. — Умань, 2002.

¹⁶ Див.: Нікольський В. М. Підпілля ОУН (Б) в Донбасі. — Київ, 2001.

¹⁷ Архів управління СБУ у Дніпропетровській області. — Спр. П.-24502. — Т. 1. — Арк. 59–61.

На II Конференції ОУН у квітні 1942 р. доповідач з питання «Підсумки проведеної роботи» відзначив, що зусилля ОУН, витрачені на Сході, не виправдали себе, бо населення вважало програму ОУН імпортованою із закордону, а не такою, що виходить з української дійсності¹⁸. У Постановах цієї конференції мова йшла про ті ж завдання, що стояли і в 1941 р. Новою можна вважати тезу про «прищеплення націоналістичної ідеї відповідно до теперішнього духового розвитку даних теренів і на поглиблення соборницького поєднання творчих сил Осередніх і Східньо-Українських земель та Західньо-Українських земель»¹⁹. Певною новацією було твердження Постанов про те, що Організація виступає за «Українську Національну Автокефальну Церкву з патріархатом у Києві і за повний розрив з Москвою».

Питання Сходу України знову постало на III Конференції ОУН у лютому 1943 р. Тоді Михайло Степаняк, з огляду на особливості Східної України, пропонував змінити програму ОУН та її назву — так, аби виглядало, що створюється нова організація²⁰.

Представник Проводу ПдСУЗ Омелян Логуш — 'Іванів', учасник III Надзвичайного великого збору, вніс на ньому пропозицію про зміни в програмі ОУН, які Збір затвердив з невеликими корективами. У політичних Постановах Збору була відображена поширена думка: «Об'єднання українського народу буде здійснено єдино в боротьбі. Прагнучи до об'єднання українського народу, орієнтуємось сьогодні на елементи, здібні до революційної боротьби»²¹.

Стан українства Сходу аналізували і в підпільній публіцистиці та звітах провідників²². Дмитро Маївський, зокрема, відзначав у східних українців, насамперед у міської інтелігенції, «московський» комплекс, тобто захоплення просторістю імперії, невміння і небажання мислити державно-політичними категоріями власної самостійності на своїх землях²³.

¹⁸ Зі свідчень Михайла Степаняка під час допиту: *Галузевий державний архів Служби безпеки (Далі — ГДА СБ) України*. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 1. — Арк. 35.

¹⁹ *Літопис Української Повстанської Армії*. — Т. 24. — С. 49–50.

²⁰ *ГДА СБ України*. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 1. — Арк. 40.

²¹ *Літопис Української Повстанської Армії*. — Т. 24. — С. 237.

²² *ОУН-УПА в роки війни / Упоряд. В. Сергійчук*. — Київ, 1996. — С. 323–324, 351, 354.

²³ *Дума П. До питання внутрішніх перешкод української національно-визвольної боротьби // Літопис УПА*. — Т. 24. — С. 186. Докладніше про це: Русначенко А. *Розумом і серцем. Українська суспільно-політична думка 1940–1980-х років*. — Київ, 1999.

Згодом частина організаційного активу зі Східної і Центральної України потрапила в УПА на Волинь і Полісся, а частина — опинилась у повстанських відділах Уманщини, Кіровоградщини та Вінниччини (група УПА-«Південь»), які протрималися недовго.

ОУН(м), говорячи про українську національну революцію, теж визначала, що «головним тереном для дальшого розгортання революційно-визвольних змагань будуть СУЗ. ЗУЗ залишаються надалі випадовою базою»²⁴.

Ще одним способом опанування Центральної України були рейди відділів УПА з Волині й Полісся. Їх здійснювали від середини 1943 р. і мали вони, насамперед, пропагандивне значення, допомагали стрільцям і командирам УПА пізнати іншу Україну, а жителям цих областей — побачити потенційну силу українського визвольного руху. Один з учасників рейдів залишив нам свої роздуми з цього приводу з промовистою назвою «Чи опануємо ми Схід?» Він вказав на позитивну роль похідних груп, щоправда відзначивши таке помилкове враження у частини населення: оскільки групи йшли одразу ж за гітлерівськими військами, декому видавалося, що це робиться з волі німців. Автор зауважує, що в 1942 р., з приходом більшовицьких партизанів у північні області та під тиском німців, ОУН довелося частково, а подекуди й цілком, покинути ці терени. Від травня до вересня 1943 р. в областях, розташованих на схід від основних теренів дій УПА, побували сотні 'Романа', 'Гордієнка' і 'Лева'. 14 жовтня 1943 р. у рейді на Схід узяло участь 6 сотень²⁵. В кінці того ж року і до середини березня 1944 р. по Кам'янець-Подільщині та Вінниччині провів рейд відділ Остапа Качана — 'Саблюка'.

На час творення Української Головної Визвольної Ради (УГВР) в українському визвольному русі вже були відомі імена українців зі Сходу, які зробили в нього значний внесок. Це, зокрема, Сергій Шерстюк, Йосип Позичанюк, Леонід Ступницький, Катерина Мешко. Президентом УГВР став Кирило Осмак, учасником Великого збору УГВР — Василь Потішко (обидва — колишні члени Центральної Ради). До участі в УГВР зголосився Іван Багряний. Власне, назва Генерального Секретаріату УГВР теж успадкована зі Сходу — з часів УНР.

²⁴ ЦДАВО України. — Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 76. — Арк. 4.

²⁵ Там само. — Спр. 3. — Арк. 66зв.

Критично оцінював результати опанування Сходу станом на 1944 р. Роман Шухевич. На тому ж таки Великому зборі УГВР він зазначав: «Якщо ми пропадемо на Сході в рейдах, то полишимо Схід для нового відродження. Український народ не пропаде. Український народ використає це в черговій кон'юнктурі виграти справу України»²⁶.

Учасники рейдів на Схід зауважували зміну ставлення населення до них у 1944 р. Якщо навесні, під впливом більшовицької пропаганди, воно було негативне, то на осінь люди почали симпатизувати повстанському рухові, а в багатьох випадках і допомагати²⁷.

Відомо про рейд відділу 'Гармаша' по північних районах Кам'янець-Подільської області в липні 1945 р. Невеликі відділи УПА здійснювали тривалі рейди по Житомирщині, Київщині, Вінниччині в тому ж таки 1945 р. Ці рейди мали пропагандивний характер. Під час тривалих переходів селами розбудовувалася сітка підпілля. Зокрема, в ході рейду по Житомирщині в серпні 1945 р. було створено 68 конспіративних квартир. Усі тогочасні звіти з тих теренів засвідчують — і це треба підкреслити — прихильне ставлення населення до підпільників. Для таких рейдів і роботи за межами основної бази визвольного руху була розроблена спеціальна докладна інструкція від 1945 р. В ній зазначалося: «Питання ідейного опанування СУЗ нашою роботою — сьогодні перше наше завдання. СУЗ в українській революції відіграють вирішальну роль. На це складається: їхня територіальна величина, фізичні й духові вартості населення, економічні ресурси й стратегічне значення. Українська революція щоб бути повною, повинна проходити на СУЗ»²⁸. Інструкція передбачала різні форми роботи: «розмови-балачки», лозунги, поширення літератури, розсилання листів, мітинги, рейди. Серед населення Сходу виділялися категорії, зокрема й вікові, і пояснювалося, як із кожною з них працювати. Тобто бралася до уваги наслідки впливу тоталітарного радянського режиму на світогляд і психологію людей. Першим і основним пунктом роботи на Сході, вказувалося в інструкції, є розвиток національної свідомості населення.

Схід і Захід України зустрілися ще раз у повоєнні роки в складних обставинах голоду 1946—1947 рр. Тоді десятки тисяч людей з

²⁶ Русначенко А. Народ збурений. — С. 132.

²⁷ ЦДАВО України. — Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 122. — Арк. 123в.

²⁸ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 12. — Арк. 210.

центральної і східних областей рушили на Захід у пошуках харчів, щоб порятувати свої сім'ї. Населення Західної України, ще не організоване в колгоспи, допомагало чим могло. В тій справі також чимало зробило підпілля²⁹. В політичному плані це був наочний приклад того, що несе українському селянству радянська влада в цілому і колгоспна система зокрема. Підпілля публіцистика відгукнулася на ці події і досить детально розглянула причини голодоморів і їхній вплив на долю України³⁰. З іншого боку, революційне підпілля прагнуло використати цей момент для широкого залучення населення зі східноукраїнських областей до визвольного руху. Відповідні пункти інструкції Проводу ОУН на 1947 р. говорять про це недвозначно, а їхнім рефреном є такі слова: «Клич “лицем до Сходу” мусить стати лозунгом сьогодення».

Була й інша зустріч Сходу і Заходу. Окупаційна влада з метою советизації/русифікації посилала в Західну Україну українців зі східних областей як носіїв уже іншої, радянської, а то й «советської» української ідентичності. Таких спеціалістів призначали в села і міста. Серед них, у більшій чи меншій мірі, був присутній той поширений тип східноукраїнського громадянства — советського патріота, про який вже по війні писав Петро Федун — ‘Петро Полтава’³¹. У села, які контролювало збройне підпілля, влада виводила вчителів, членів нижчої адміністративної ланки, організаторів колгоспів. Підпілля вело з ними відповідну роботу. Часто представникам сільської адміністрації, які ревно проводили лінію партії, просто пропонувалося під загрозою репресій протягом кількох днів покинути терени Західної України і повернутись додому³². Листівка ОУН від 1950 р. вказувала, що карі підлягає не сам факт праці в адміністрації, а вислужництво перед окупантами. Тих працівників адміністрації, хто хотів уникнути кари, повстанці закликали не виступати активно на боці влади, не брати участі у виселенні, колективізації, мобілізації на курси ФЗН (фабрично-заводського

²⁹ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 31. — Арк. 237зв.

³⁰ Див.: Русначенко А. Тема голодоморів в Україні в творах підпільної публіцистики 1940–1950-х років: зображення, оцінки // Голод 1946–1947 років в Україні: причини і наслідки. Матеріали Міжнародної наукової конференції, Київ, 27 травня 1997 р. — Київ–Нью-Йорк, 1998. — С. 188–192.

³¹ Полтава П. Елементи революційності українського націоналізму // Літопис Української Повстанської Армії. — Т. 24. — С. 450.

³² ГДА СБУ. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 61. — Арк. 91.

навчання), не повертати зброї проти повстанців, чемно поводитися з населенням і не допомагати в русифікації західних українців (останнє стосувалося вчителів і культурно-освітніх працівників)³³.

Налагодити контакти зі східними областями не без успіху прагнув і керівник окремого краю «Одеса» на Волині Степан Янішевський — 'Богослов'. У 1947 р. були спроби зв'язатися з колгоспниками Сумської області. Один із керівників краю, 'Роман', мав у Донбасі певних людей, яким надсилав підпільну літературу³⁴. Є підстави припускати, що там були і члени ОУН або їхні симпатички. 30 березня 1948 р. С. Янішевський призначив провідником ОУН у Києві Ігоря Пронькіна — 'Беркута'. Однак група під його керівництвом майже не встигла розгорнути свою діяльність.

Від 1944 до 1947 р. в районах Житомирської області діяла група Миколи Коса — 'Деркача'³⁵.

Цілком імовірно, що подібні групи ОУН, а також групи, не пов'язані з Організацією, діяли і в інших областях України, переважно на Правобережжі. Вони могли складатись як із вихідців із західних областей, направлених на Схід у ФЗН або на роботу, так і з місцевої молоді. Інструкції Головного осередку пропаганди Проводу ОУН за 1949 р. дають підстави це стверджувати. Особливу увагу інструкції звертали на втілення програми «Орлик»: «Всі форми праці серед "Орликів", це одинокий спосіб поширення організації на СУЗ і переможне завершення нашої революційної боротьби»³⁶. Інструкції Проводу ОУН, видані наступного року, вже були більш конкретними і явно мали на меті поширення і закріплення підпілля на СУЗ: організацію зачіпних пунктів, освідомлення населення в національному дусі, підготовку керівних кадрів із числа місцевих³⁷. Підпілля проводило таку роботу, і уявлення про неї дають як інформаційні повідомлення відповідних компартійних органів, так і документи самого підпілля.

З доповідної записки секретаря Кам'янець-Подільського обкому КП(б)У Василя Бегми до секретаря ЦК КП(б)У Л. Мельникова

³³ Там само. — Т. 4. — Арк. 14зв.

³⁴ Там само. — Спр. 372. — Т. 25. — Арк. 203.

³⁵ Літопис УПА. Нова серія. — Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля 1943–1944: Документи і матеріали. — Київ–Торонто, 1999. — С. 406.

³⁶ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 7. — Арк. 411. Програма «Орлик» передбачала роботу на СУЗ і з вихідцями з цих земель.

³⁷ Там само. — Арк. 418.

від 3 травня 1952 р. відомо, що 20 квітня 1952 р. МГБ захопило у Ставищенському районі Київської області керівника Кам'янець-Подільського окружного проводу ОУН 'Кобзаря' та його бойовика 'Богдана'. 24 квітня того ж року був захоплений Петро Колесник — 'Черник', який з невеликою групою діяв у кількох районах Вінницької і Київської областей³⁸. Таких груп було більше. В 1953 р. з рейдами на Правобережжі (Вінниччина, Київщина, Житомирщина, Черкащина) перебувало, за неповними даними, 18 осіб у групах по три особи. Зокрема, три такі групи рухалися по Вінницькій області. Підпільники 'Алکید', 'Олег', 'Лесь' мали перебувати у Козятинському, Уланівському, Ямпільському районах, 'Шепель', 'Мирон', 'Славко' — у Погребищенському та Калинівському районах. Група вже згаданого 'Черника' мала йти у Гайсинський район³⁹. Були домовлені місце і час зв'язку цих груп із керівництвом на 1954 р.

Як можна зрозуміти з документів, на початку 1950-х рр., у час, коли на Заході МГБ влаштувало справжнє полювання на підпільників, були наміри перебазувати значну частину підпільних кадрів на Схід. Наскільки це вдалося, судити важко, але особливих успіхів, мабуть, не було, бо агентура поволі добиралася до керівництва руху.

Підсумовуючи, можна сказати, що проблема Сходу в українській революції середини ХХ ст. полягала в охопленні визвольним рухом Наддніпрянської України, без чого успіх революції був немислимим. Провідники руху були свідомі того, що, аби вирішити цю проблему, потрібно виробити інший спосіб мислення у значної частини населення Великої України, допомогти українцям позбутися наслідків впливу радянської ідеології і зміцнити їхню національну свідомість. Цій справі мали послужити проголошення української влади, участь населення в роботі цивільної адміністрації з початком війни, творення підпільної сітки ОУН, рейди відділів УПА чи окремих груп підпільників. Окупаційні режими теж пришвидщували зустріч двох Україн — у тій мірі, в якій революціонерам вдалося використати їх для консолідації українського народу у спільній визвольній боротьбі.

³⁸ *Український здвиг. 1939–1955. Поділля / Упоряд. В. Сергійчук. — Київ, 2005. — С. 695–696.*

³⁹ *ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 12. — Арк. 602.*